

ანა ბაქანიძე¹

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/sou.2023.19.18>

აფხაზეთი ქართულ პრესაში (1866-1899)

აბსტრაქტი. XIX საუკუნის ქართული პრესა ძვირფასი საისტორიო წყაროა საქართველოს უძველესი მხარის - აფხაზეთის ისტორიის შესასწავლად. ნაშრომში შესწავლილია ქართული პერიოდული პრესის - ჟურნალები („დროება“, „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი“, „მწყემსი“, „აკაკის თვიური კრებული“) ცნობები XIX საუკუნის აფხაზეთის ისტორიის სხვადასხვა სფეროს შესახებ.

ქართული პრესა მოგვითხრობს რუსეთის მიერ აფხაზეთის კოლონიზაციისა და ოკუპაციის, განათლების, კულტურის, სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობის, მედიცინის და ინფრასტრუქტურის განვითარების შესახებ. ეს მასალა იმდენად მდიდარ ინფორმაციას გვაწვდის, მას ერთი სამეცნიერო სტატია ვერ დაიტევს. ჩვენს ნაშრომში კონტენტ ანალიზის კვლევის მეთოდის გამოყენებით, ქართული პრესის მონაცემების მყარი და ვალიდური კორელაცია და სანდოობის კოეფიციენტის დადგენა განხორციელდა. საკვლევი მასალა და მონაცემთა ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ქართველი მოღვაწეები თავიანთი პუბლიკაციებით ცდილობდნენ ქართველი და აფხაზი ხალხის უფლებების დაცვას, აფხაზური ენის შენარჩუნებასა და მისი ფუნქციონირების უზრუნველყოფას ისინი ხელს უწყობდნენ და არგუმენტირებულად ასაბუთებდნენ მშობლიურ ენაზე განათლების მიღებისა თუ ღვთისმსახურების აუცილებლობას, აღწერდნენ და მკითხველს აცნობდნენ აფხაზეთში არსებულ კულტურულ და ისტორიულ ძეგლებს, კარგად იცნობდნენ და მკითხველსაც უზიარებდნენ აფხაზეთთან დაკავშირებულ საკითხებს საზოგადოებრივი ცხოვრების უკლებლივ ყველა სფეროში.

¹ ანა ბაქანიძე, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთი, ქართული პრესა, საისტორიო წყარო, კოლონიზაცია, ოკუპაცია, განათლება, კულტურა, სოფლის მეურნეობა, ინფრასტრუქტურა.

Ana Bakanidze

*Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts
Sokhumi State University*

Abkhazia in the Georgian press (1866-1899)

Abstract. The Georgian press of the 19th century is a valuable historical source for studying the history of the ancient part of Georgia - Abkhazia. The article examines the reports of the Georgian periodical press - magazines-newspapers („Droeba“, „Iveria“, „Tsishnis sheet“, „Kvali“, „Mtsemsi“, „Akaki's monthly collection“) about various areas of the history of Abkhazia in the 19th century.

Key words: Abkhazia, Georgian press, historical source, colonization, occupation, education, culture, agriculture, infrastructure.

ძირითადი კვლევა. XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული პრესა უმნიშვნელოვანესი საისტორიო წყაროა და თვალსაჩინო სურათს ქმნის XIX საუკუნის მეორე ნახევრის აფხაზეთში არსებული ვითარების გასაცნობად და აფხაზეთის, საქართველოს ამ უძველესი მხარის, ისტორიის უკეთ შესასწავლად.

ქართული პერიოდული გამოცემების (ჟურნალ-გაზეთები: „დროება“, „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „კვალი“, „მწყემსი“, „აკაკის თვიური კრებული“) ძირითადი მასალები, აფხაზეთთან დაკავშირებით, შინაარსის თვალსაზრისით მრავალფეროვანია და მოიცავს ისეთ საკითხებს, როგორცაა: პოლიტიკა (მხარის კოლონიზაცია/ოკუპაცია), კულტურა, განათლება, მედიცინა, სამართალი, სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა, ინფრასტრუქტურა და ა. შ. ეს მასალები არაერთ ქართველ და აფხაზ მეცნიერს აქვს გამოყენებული სხვადასხვა დარგის ისტორიის კვლევისას, მათ შორის განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ოთარ ჭურღულიას მონოგრაფია, რომელშიც ასახულია ქართულ-აფხაზური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობები (ჭურღულია, 1983), გიორგი ძიძარას „მეცნიერების აყვავება“ (ძიძარა, 1979), ზურაბ პაპასქირის „ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, უძველესი დროიდან 1917 წლამდე“ (პაპასქირი, 2004), ბეჟან ხორავას „აფხაზთა მუჰაჯირობა“ (ხორავა, 2004) და სხვა. აფხაზეთის

შესახებ 1900-1921 წლების ქართული პრესის მასალები შეაგროვა და წლების მიხედვით გამოაქვეყნა ირაკლი გელენავამ (გელენავა, 2014). არსებობს ნუნუ გულუას სადისერტაციო ნაშრომი „აფხაზეთი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდულ გამოცემებში, საქართველოს პრესის მასალების მიხედვით“, რომელიც ჩვენს საკვლევ საკითხს ეხება (გულუა, 1998). მიუხედავად ამისა ქართული პრესა, როგორც აფხაზეთის შესახებ არსებული უმნიშვნელოვანესი საისტორიო წყარო სათანადოდ არ არის შესწავლილი. ამ დანაკლისს ვერც ჩვენი სტატია შეავსებს, ნაშრომის მიზანია გამოვკვეთოთ ის ზოგადისტორიული ტენდენციები, რომლებიც აფხაზეთის ცხოვრებიდან ქართული პრესის ფურცლებზე აისახა.

აღნიშნულ პერიოდში საქართველო, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად დაყოფილი, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. ისტორიული რეალობა მიიქცეოდა იყო, განსაკუთრებით - აფხაზეთის მხარეში. კავკასიის ხანგრძლივი ომების დასრულების, შამილის დატყვევების და ჩრდილო კავკასიის ანექსიის შემდეგ მკვეთრად შეიცვალა რუსეთის დამოკიდებულება აფხაზეთისადმი, აქტუალური გახდა აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების (1864 წელი) საკითხი, რითაც ამ მხარეში საბოლოოდ დაკანონდა რუსეთის ხელისუფლება, რომლის მთავარი მიზანი: აფხაზეთა უმრავლესობის რეგიონიდან გასახლება, ხოლო დარჩენილი ნაწილის გარუსება იყო. შესაბამისად სამთავროს გაუქმებას მოჰყვა რუსული კოლონიზატორული პოლიტიკის გააქტიურება და მთელი რიგი ისტორიული პროცესები, მაგ.: 1864 წლიდან აფხაზეთის სამთავრო იქცა სოხუმის სამხედრო განყოფილებად (შემდგომში - სოხუმის ოკრუგად); სოხუმის განყოფილება დაექვემდებარა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს; ეს პერიოდი აერთიანებს 1866 და 1877 წლების აჯანყებებს; თურქეთში მუჰაჯირობის ხანგრძლივ პროცესს და მის ტრაგიკულ შედეგებს; პროთურქული ძალების მცდელობებს ანტირუსული განწყობების გაღვივების საქმეში; ერთი მხრივ, რუსეთის ღია დისკრიმინაციულ პოლიტიკას ქართველების მიმართ (განსაკუთრებით XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან) და, მეორე მხრივ, ქართველი სასულიერო თუ საზოგადო მოღვაწეების აქტიურ საქმიანობას აფხაზეთში გამეფებული უსამართლობისა და ძალმომრეობის წინააღმდეგ, ქართველ-აფხაზეთა უფლებების დაცვისა თუ ქართულ-აფხაზეთი კულტურის შენარჩუნება/დამკვიდრების საქმეში. ზემოთ დასახელებული პოლიტიკური პროცესები ასახულია ქართულ პრესაში: ჟურნალ-გაზეთებში,

განსაკუთრებით აფხაზეთიდან გამოგზავნილ კორესპონდენციებში, კარგად ჩანს ის მძიმე პოლიტიკური ვითარება, რომელიც, იმპერიალისტური მმართველობის შედეგად სუფევდა ამ ისტორიულ მხარეში.

თუმცა პრესაში ასევე ქვეყნდებოდა სხვადასხვა თემატიკის წერილები, მაგალითად: **განათლება და კულტურა, საზოგადოებრივი ცხოვრება:** იბეჭდებოდა ინფორმაციები, განცხადებები, კორესპონდენციები სკოლებისა და ბიბლიოთეკების დაარსების მოწოდებით, ვრცლად შუქდებოდა განათლებისა და კულტურის სარბიელზე მომუშავე პირთა ცხოვრება, მათი ღვაწლი და ამაგი. გვხვდება ცნობები სოხუმის ქალთა/ვაჟთა სასწავლებლებისა თუ სასოფლო სკოლების, სამკითხველოებისა და წიგნთსაცავების ფუნქციონირების, მასწავლებელთა კვალიფიკაციისა და სახელმძღვანელო წიგნების ხელმისაწვდომობის საკითხებზე. ასევე, საჯარო ლექციების, საბაღოსნო გამოფენების, თეატრალური წარმოდგენებისა თუ შემოქმედებითი საღამოების შესახებ, რომლებიც, უმეტეს შემთხვევაში, საქველმოქმედო მიზნით იმართებოდა. სოხუმში საქმიანობდა სხვადასხვა თემატური/პროფესიული გაერთიანება და ორგანიზაცია (მაგ.: სტამბა, ბანკი, მეაბრეშუმეთა და სავაჭრო ამხანაგობა, სცენის მოყვარეთა გაერთიანება, საეკლესიო-საარქეოლოგიო კომისია, მომრიგებელი სასამართლო ნოტარიუსის ნაწილით, ტელეგრაფის კომისია და ა. შ.).

ეკონომიკა და სოფლის მეურნეობა: ხშირად გვხვდება სტატიები მოსავლის მოყვანასთან, მცირე ვაჭრობასა და აღებ-მიცემობასთან დაკავშირებით. ზოგადად, იმ პერიოდის ეკონომიკაც და სოფლის მეურნეობაც პრიმიტიულ დონეზე იყო განვითარებული. ეს არც არის გასაკვირი, ამის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, სავარაუდოდ, რეგიონის არასტაბილური ვითარება, გამუდმებული ბრძოლები და სამხედრო ინტერვენციები იყო. აფხაზეთის მოსახლეობას მოჰყავდა მარცვლეული, ძირითადად - სიმინდი, აშენებდა ვენახს, ზეთისხილს, ახარებდა აბრეშუმის ჭიას, მკვიდრდებოდა ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურები. დაწინაურებული დარგი იყო მეთამბაქოეობა, ჰყავდათ შინაური საქონელი, ფუნქციონირებდა წვრილი საწარმოები (სამჭედლო, სადურგლო, სამკერვალო, სახარაზო საწარმოები, სანთლის ქარხანა და სხვა). იწყებოდა ხეტყის, განსაკუთრებით კი ბზისა და დაფნის კულტურების ათვისება-რეალიზაცია. აფხაზეთში შემოდის დენენ არა მხოლოდ რუსი, არამედ ევროპელი და ამერიკელი ვაჭრები/ინვესტორები.

მედიცინა: იმ პერიოდის აფხაზეთში ცუდად იყო განვითარებული სამედიცინო სფერო. აფხაზეთიდან მოწერილ კორესპონდენციებში იკვეთება კვალიფიციური ექიმების, ასევე აფთიაქების ნაკლებობის პრობლემა, რის გამოც

მოსახლეობა იძულებული იყო მკითხავებისთვის მიემართა, რომლებიც საბოლოოდ მათ შველას ვერ ახერხებდნენ. ამ პრობლემების გამო ხშირი იყო ადამიანური მსხვერპლი. წერილების ავტორები უჩივიან ექიმების გულგრილობასა და არაკეთილსინდისიერ დამოკიდებულებას. ხაზს უსვამენ იმასაც, რომ ადგილობრივმა მოსახლეობამ რუსული არ იცოდა და, ხშირ შემთხვევაში, ენობრივი ბარიერის გამო, პაციენტსა და ექიმს შორის შეუძლებელი ხდებოდა კომუნიკაცია. ამავდროულად, ბევრი სტატია აფხაზეთის ჰავის უნიკალურობის შესახებ, საავადმყოფო და სამკურნალო დაწესებულებების, სანატორიუმების არსებობის აუცილებლობაზე და სხვა.

ინფრასტრუქტურა: არაერთი სტატია დაწერილა აფხაზეთის სხვადასხვა ნაწილში უგზოობის პრობლემაზე. გვხვდება ცნობები ნოვოროსიისკი-სოხუმი-ბათუმის გზატკეცილის მშენებლობის შესახებ (1890-იანი წლები), სოხუმის ნავთსადგურისა თუ სანაპიროს მოწყობის, ქალაქის ფარნებით განათების, მიწებით წყლის გაყვანის საკითხებსა თუ ფოსტა-ტელეგრაფის ფუნქციონირების შესახებ.

გარდა ამისა, ქართულ პრესაში ქვეყნდებოდა **ეთნოგრაფიული წერილები და ფოლკლორული მასალები**. გაზეთი „ივერია“ იყო ერთ-ერთი პირველი პერიოდული გამოცემა, რომელშიც პეტრე ჭარაიას ავტორობით აფხაზეთი ანდაზები დაიბეჭდა - მდიდარი აფხაზეთი ფოლკლორის ნიმუშები ქართული ტრანსკრიფციით. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია ლიტერატურული ჟურნალის: „აკაკის თვითური კრებულის“ (1897-1900) წვლილიც: ქართველი მწერალი და რედაქტორ-გამომცემელი აკაკი წერეთელი ჟურნალში ხშირად უთმობდა ადგილს აფხაზეთთან დაკავშირებულ კორესპონდენციებს, გამოკვლევებსა თუ ფოლკლორულ ჩანაწერებს. ასეთ პუბლიკაციებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან მათი მეშვეობით მკითხველი ეცნობოდა აფხაზეთი ხალხური შემოქმედებისა და ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს. ცხადია, ზემოთ განხილული თემების გარდა, გვხვდება სხვა სახის ინფორმაციაც. ზოგადად, იმ პერიოდის აფხაზეთში არ ყოფილა მეტად თუ ნაკლებად მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელიც პრესის ყურადღების მიღმა დარჩა.

ჟურნალ-გაზეთებში აფხაზეთის თემატიკის მასალები ხშირ შემთხვევაში სპეციალური რუბრიკების ფარგლებში ქვეყნდებოდა, მაგალითად, გაზეთ „ივერიაში“ ასეთი რუბრიკები იყო: „აფხაზეთი“, „ქალაქი სოხუმი“, „სამურზაყანო“, „დაბა გუდაუთა“, „აბჟუა“, „დაბა ოქუმი“, „დაბა ოჩამჩირე“ და სხვა.

ფორმატის თვალსაზრისით გვხდება როგორც მცირე საინფორმაციო სტატიები, ისე ანალიტიკური პუბლიკაციები, რომლებშიც ავტორები აფხაზეთში მიმდინარე სხვადასხვა საკითხს საფუძვლიანად და, ზოგ შემთხვევაში, კრიტიკულად განიხილავენ.

საინტერესოა აფხაზეთთან დაკავშირებული მასალების **ავტორთა ვინაობაც**: პერიოდულ გამოცემებში აფხაზეთის თემაზე სტატიებს აქვეყნებდნენ ცნობილი საზოგადო მოღვაწეები (მეცნიერები, მწერლები, მასწავლებლები, სასულიერო პირები) საკუთრივ აფხაზეთიდან, მათ შორის: თედო სახოკია, გიორგი შარვაშიძე, ნიკო ჯანაშია, პეტრე ჭარაია, ივანე გეგია, დავით და კონსტანტინე მაჭავარიანები, ანთიმოზ ჯუღელი და სხვები.

აფხაზეთის თემატიკას დიდ ყურადღებას უთმობდა ცნობილი პედაგოგი და ჟურნალისტი, გაზეთ „დროებას“ რედაქტორი - სერგეი მესხი. საგულისხმოა მისი სტატიები: მაგ.: „აზხაზეთი და აზხაზენი“, რომლებშიც განიხილავდა აფხაზეთის ბუნებას, ამ მხარის მდიდარ რესურსებს, ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფასა და მუჰაჯირობის თემას. ერთ-ერთ სხვა სტატიაში მთიელთა გადასახლების საკითხებს მიმოიხილავდა და მწყობრად აყალიბებდა საკუთარ პოზიციას, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო პოლიტიკა დამორჩილებული ხალხებისადმი. ის თავგამოდებით იცავდა როგორც აფხაზ, ისე სხვა მთიელ ხალხებს იმპერიალისტური ძალმომრეობისგან, გულისტკივილით აღწერდა მუჰაჯირობის უძძიმეს პროცესს და ილაშქრებდა კავკასიელი ხალხების გადასახლების წინააღმდეგ. კიდევ ერთი ქართველი პუბლიცისტი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე გიორგი წერეთელი ასევე კრიტიკულად ეხმიანებოდა მუჰაჯირობის პროცესს და შემდგომ აფხაზეთის განსახლების ხელისუფლებისეულ გეგმას. საგაზეთო სტატიებიდან ჩანს, რომ წერეთელი სწავლობდა აფხაზეთში დაცულ ქართულ ისტორიულ ძეგლებს, ხოლო შემდგომ ვრცელი პუბლიკაციებით აცნობდა მათ მკითხველს. აღსანიშნავია მისი სტატია ბედიის ტაძრის შესახებ, რომელშიც დეტალურადაა მოთხრობილი ტაძრის ისტორია, აღწერილია არქიტექტურა, ფრესკული მხატვრობა და იქ დაცული კულტურული მემკვიდრეობა. კავკასიელი ხალხების, მათ შორის აფხაზების კულტურასა და ტრადიციებს, აფხაზეთის ისტორიასა და მის გეოგრაფიულ-არქიტექტურას თავის ვრცელ ნაშრომებს უძღვნის მწერალი და კრიტიკოსი იონა მეუნარგიაც...

ხაზგასმით შეგვიძლია იმის აღნიშვნა, რომ ქართველი მოღვაწეები თავიანთი პუბლიკაციებით ცდილობდნენ ქართველი და აფხაზი ხალხის უფლებების დაცვას, აფხაზური ენის შენარჩუნებასა და მის ფუნქციონირების

უზრუნველყოფას ისინი ხელს უწყობდნენ და არგუმენტირებულად ასაბუთებდნენ მშობლიურ ენაზე განათლების მიღებისა თუ ღვთისმსახურების აუცილებლობას, აღწერდნენ და მკითხველს აცნობდნენ აფხაზეთში არსებულ კულტურულ და ისტორიულ ძეგლებს, კარგად იცნობდნენ და მკითხველსაც უზიარებდნენ აფხაზეთთან დაკავშირებულ საკითხებს საზოგადოებრივი ცხოვრების უკლებლივ ყველა სფეროში. რაც მთავარია, თავისი წვლილი შეჰქონდათ ქართულ-აფხაზური ურთიერთობების განვითარების საქმეში და აფხაზეთს ყოველთვის წარმოაჩენდნენ როგორც საქართველოს განუყოფელ ნაწილს. აღსანიშნავია, რომ ეს არ იყო მხოლოდ სტატიების ავტორთა ინდივიდუალური დამოკიდებულება, აფხაზეთისადმი განსაკუთრებული ყურადღება და ამ რეგიონის საერთო-ქართულ კონტექსტში განხილვა, ქართული პერიოდული გამოცემების სარედაქციო პოლიტიკის ნაწილი იყო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გელენავა (2014):** გელენავა ირაკლი, „ქართული პერიოდული პრესის მასალები 1900-1921 წწ.: (აფხაზეთი - რელიგია, განათლება, კულტურა)“, თბილისი;
- გულუა (1998):** გულუა ნუნუ, აფხაზეთი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის პერიოდულ გამოცემებში /საქართველოს პრესის მასალების მიხედვით, დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი;
- პაპასქირი (2004):** პაპასქირი ზურაბ, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვეთი I: უძველესი დროიდან 1917 წლამდე; თბილისი;
- ჭურღულია (1983):** ჭურღულია ოთარ, ქართულ-აფხაზური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობანი, თბილისი;
- ხორავა (2004):** ხორავა ბეჟან, აფხაზთა 1867 წლის მუჰაჯირობა, თბილისი;
- Дзидзария 1972:** Г. А. Дзидзария, Расцвет науки. – *Абхазская АССР в братской семье советских народов*. Издательство „Алашара“, Сухуми;
- გამოყენებული ჟურნალ-გაზეთები:** „აკაკის კრებული“, 1897-1899 წლების გამოცემები; „დროება“, 1866-1884 წლების გამოცემები; „ივერია“, 1885-1899 წლების გამოცემები; „კვალი“, 1893-1899 წლების გამოცემები; „მწყემსი“, 1883-1890 წლების გამოცემები; „ცნობის ფურცელი“, 1896-1899 წლების გამოცემები;